

הרבנות הראשית והחינוך הדתי

כתיבה | שמואל כ"ץ

למעלה ממאה שנה קיים חינוך דתי-לאומי בארץ. לבטים, מאבקים ומשברים רבים היו מנת חלקו, לצד הישגים גדולים. גורמים שונים תרמו לעיצוב דמותו הרוחנית. במאמר זה נעמוד על גורם אחד והוא הרבנות הראשית.

תמיכה במזרחי

הרבנות הראשית נוסדה בט"ז באדר א' תרפ"א (1921) ובראשה עמדו הראי"ה קוק והרב יעקב מאיר. הרב קוק, שהתמנה לרבן של יפו והמושבות מיד עם הגיעו לארץ בשנת תרס"ד (1904), הכיר היטב את החינוך הדתי בארץ, וכבר בעת שהותו ביפו היה מעורה בחינוך הדור הצעיר. הוא עמד בראש הוועד הציבורי של בית הספר הפרטי 'חדר אחווה' (כעבור זמן שונה שמו ל'תחכמוני'), שהוקם בפסח תרס"ה (1905) בעקבות התנגדותם של הורים דתיים בישוב החדש לחנך את ילדיהם במתכונת ה'חדר' שהיה קיים בישוב הישן. הרב קוק היה מוכן לתת גושפנקא רשמית ופומבית לתמיכתו במוסד חדשני זה, ששילב גם מקצועות חול וקבע את העברית כשפת הלימוד, כדי למנוע מהורים דתיים לשלוח את ילדיהם לגימנסיה החילונית שהוקמה ביפו באותה העת. תמיכתו לוותה בתנאי: הוא דרש לפקח על הנהלת בית הספר, על קבלת המורים ועל תכנית הלימודים.

על פי המלצתו ועל פי דו"ח מיוחד שמסר הרב י"ל פישמן, מראשי המזרחי ברוסיה, שהגיע לביקור בארץ באייר תרס"ח (1908) כדי לבדוק את האפשרויות לפעולה של המזרחי בתחום החינוך בארץ, החליטה ועידת תנועת המזרחי, שהתקיימה בפרנקפורט בסוף אותה שנה, להעביר לרשותה את בית הספר. מאז הונהגה בו תכנית לימודים ברוח השקפת העולם הדתית-לאומית, שבה נעשה ניסיון לשלב בין ה'חדר' המסורתי לבין בית-ספר לאומי מודרני. מאותה שנה זוהה החינוך הדתי-לאומי בארץ עם תנועת המזרחי.

גולת הכותרת של רשת חינוך המזרחי הייתה הקמת 'בית המדרש למורים – מזרחי' בירושלים, שנפתח בשנת תרפ"א (1921), ובו למדו פרחי ההוראה לעתיד מקצועות קודש וגם מקצועות כלליים. הרב קוק ראה חשיבות רבה בפעילותו של מוסד זה, שכן המורים החדשים אמורים היו להגשים את חזונו החינוכי. הוא

נכח מספר פעמים בבחינת התלמידים במקצועות הקודש ובמסיבת סיום הלימודים. כאשר הוחלט לקצץ בתקציב של בית מדרש זה, נזעק הרב קוק מיד ופנה ל"ועד הפועל הציוני" בברלין בדרישה לבטל את ההחלטה, כדי שלא תפגע במוסד זה, "שהוא יסוד חיוני למעמדו של כל התוכן הציוני אצל החרדים, שרק על ידי חינוך מורים ממולאים בדעת היהדות, ומחונכים בשמירתה המעשית והוקרתה, יש תקווה לעתיד יהודי נאמן למסורת אבות בארץ ישראל ביישובנו המתחדש".

זרם עצמאי

עם סיום מלחמת העולם הראשונה וכיבוש הארץ על ידי הבריטים בשנת תרע"ח (1918), החל היישוב בארץ להתארגן מחדש ולהקים את מוסדותיו. בזמן שלטון המנדט הבריטי בארץ לא היה חינוך אחיד ביישוב היהודי בארץ, עקב השקפות עולם שונות שבאו לידי ביטוי בעיקר בענייני דת וחינוך. בהסתדרות הציונית הונהגו שלושה זרמי חינוך רשמיים: 1. הזרם הכללי – שהיה קרוב למפלגות המרכז והימין; 2. זרם העובדים – שהיה כפוף למרות 'הסתדרות העובדים' ונשלט על ידי מפלגות הפועלים. 3. זרם המזרחי – שהיה שייך לצינורות הדתית ונוהל על ידי תנועות המזרחי והפועל המזרחי. זרם המזרחי הוקם בעקבות ה'ועידה הציונית' שהתקיימה בלונדון בשנת תר"פ (1920), ובה הוחלט להקים זרם נפרד עבור בתי הספר של המזרחי, שלסמכותו יעברו כל מוסדות החינוך הדתי בארץ ותינתן לו אוטונומיה נרחבת להנהיג חינוך דתי. כל זאת במטרה שזרם זה יהווה גשר לאוכלוסייה החרדית שהסתייגה מהצינורות.

הרבנות הראשית, שהוכרה על ידי ממשלת המנדט ועל ידי מוסדות היישוב כמוסד הדתי העליון בארץ, מצאה את רשת החינוך הדתי של זרם המזרחי פרוסה ברחבי הארץ. מטבע הדברים, היא תמכה בזרם הדתי והקדישה דיונים רבים לשאלה כיצד לשמור ולהעמיק חינוך זה, מתוך אחריות לעתיד ילדי ישראל. נביא לכך דוגמה אחת אופיינית: בראש חודש אייר תרפ"ו (1926) נדונה במועצת רבני ארץ-ישראל הצעת ממשלת המנדט ל"חוקת הקהילות" עבור היישוב היהודי בארץ. הרבנים הביעו דרישה חד משמעית שהוועד הלאומי לא יתערב בענייני חינוך ודת וקבעו: "אין אנו מכירים בחינוך המשולל מהדת". על כוונת ממשלת המנדט לחלק את כספי המיסים לפי שתי השיטות, החינוך הדתי והלא דתי, הודיע הרב קוק חד משמעית: "אנחנו נעמוד כעמוד ברזל שלא לתת אף פרוטה של נחושת מהמיסים לחינוך בלתי דתי".

הרב קוק היה קרוב כל ימיו למוסדות החינוך של זרם המזרחי ופעל רבות למענם. להלן דוגמה לכך: בי"ב בחשוון תרפ"ט (1928) שלח הרב מכתב להנהלה הציונית בארץ-ישראל, ובו דרש להעביר את בית הספר בזיכרון יעקב לרשות המזרחי, כדי לתת חינוך דתי לבני המושבה. כאשר נוסד בית הספר הדתי 'תחכמוני' בחדרה, קשה היה על מייסדיו להחזיקו. חברי ועד המושבה סירבו לסייע בכך וגם לדין תורה בפני הרב קוק

לא באו. לאור מצב קשה זה פסק הרב קוק שהורי התלמידים רשאים להעביר את המיסים לצורכי החזקת בית הספר ולא לוועד המושבה. חברי הוועד לא העזו להמרות פסק דין זה.

מאבק מתמשך

גם הרבנים הראשיים הבאים, הרב י"א הרצוג והרב ב"צ עוזיאל, הוקירו את חינוך המזרחי ופעלו להרחבתו. בה' בטבת ת"ש (1939) שלחו הרבנים הראשיים תזכיר חריף לממשלת המנדט, ובו מחו על הפגיעה בחינוך הדתי של המזרחי, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתזכיר שהממשלה הוציאה בעניין החינוך היהודי בארץ. הרב עוזיאל התריע: "כל הלוחם בחינוך הדתי, הריהו משמיט את הארץ מתחת רגלי שבי ציון". בי"ב בכסלו תש"ג (1942) קבע הרב הרצוג ב'מסע התשובה' שלו בכפר סבא ובמושבות השרון: "החינוך הדתי הוא יסוד היסודות של האומה, הודות לחינוך זה הגענו עד הלום והודות לו נמשיך להתקיים גם להבא!"

יחס אוהד זה למזרחי אפשר לרב עוזיאל לפנות מספר פעמים לראשי המזרחי בדרישה לתמוך כספית בתלמודי תורה ספרדיים ברחבי הארץ שעמדו בפני קשיים. נציין שהרב עוזיאל, עוד בהיותו רבה של יפו, היה היו"ר הראשון של 'הוועד המפקח על החינוך הדתי', שהוקם בשנת תרע"ט (1919) ותרם רבות לעיצוב דמותו.

גם לאחר קום המדינה נמשך המאבק על החינוך הדתי. בי"ח באלול תש"ט (1949) חוקקה הכנסת את 'חוק חינוך חובה – תש"ט', שהטיל על המדינה את חובת חינוכם של כל הילדים בני 5-14. חינוך זה ניתן חנם על ידי המדינה רק לתלמידים שהתחנכו במסגרת ה"זרמים" שהוכרו בעבר על ידי ההסתדרות הציונית והוועד הלאומי. מסיבה זו ועוד הצטרפה אגודת ישראל כזרם רביעי, וכך הוכר רשמית החינוך החרדי על ידי המדינה הציונית. חוק זה חייב את ההורים לרשום את ילדיהם למוסדות חינוך באחד מארבעת הזרמים הללו, והגביר את 'ציד הנפשות' של המפלגות השונות, שניסו להגביר את כוחן באמצעות שכנוע הורים לרשום את ילדיהם לזרם שייצגו.

הרבנות הראשית תמכה בגלוי בעיקר בזרם המזרחי. עם התגברות העלייה לארץ בשנותיה הראשונות של המדינה, שבאה בעיקר מארצות המזרח, ולאחר ההתנכלויות לעולים הדתיים במחנות העולים מצד גורמים לא דתיים, קראו הרבנים הראשיים להורים הדתיים במחנות העולים לסייע לנציגי המזרחי להקים בתי ספר דתיים במחנות ובכך למנוע מילדיהם להתחנך בזרם החילוני שניסה לנתקם מתורה וקיום מצוות. בכ' באדר א' תשי"א (1951) קרא הרב עוזיאל לבני העדה הספרדית ועדות המזרח בירושלים להירשם לזרם המזרחי, מתוך אמון בפועלו החינוכי רב השנים ומשום טיב מוסדותיו ורמתם, ובשל דאגתו לכל העדות: "המזרחי

התאמץ, ייסד, שכלל ופתח תלמודי תורה מיוחדים בתוך כל שכונות עדות המזרח שבירושלים עיר קדשנו, ויש לתת לו את הסעד והעזרה שיוכל להמשיך בעבודתו".

מהפך ממלכתי

בשנת תשי"ב (1952) עלתה דרישה בציבור, בעיקר בקרב העולים החדשים שנקעה נפשם מהתערבות המפלגות בחינוך ילדיהם ומ'ציד הנפשות' בתחום זה, לבטל את 'הזרמים' בחינוך, כך שהחינוך יהיה ממלכתי, כללי ודתי, בפיקוחה של המדינה. מועצת הרבנות הראשית המורחבת, שהתכנסה בי"א באלול, הביעה התנגדות חריפה להצעה זו וחוסר אמון בהבטחות הממשלה. היא הביעה את שאיפתה ששני הזרמים הדתיים – המזרחי ואגודת ישראל – יעבדו יחד לטובת השלטת התורה בארץ.

לאחר משא ומתן ממושך בין המפלגות בנושא זה נחתם הסכם בין מפא"י, הפועל המזרחי והציונים הכלליים בדבר הקמת חינוך דתי ממלכתי. מועצת הרבנות הראשית המורחבת התכנסה בג'ד' בטבת תשי"ג (1952) לדיון דחוף בעניין זה. מפאת חשיבות הנושא, השתתפו בישיבה זו גם חברי הכנסת מהפועל המזרחי וגדולי התורה של אגודת ישראל. הדיון נסב סביב החששות והסכנות שבביטול 'הזרמים' ובחוק שיעגן זאת, בכניסת המפלגות הדתיות לממשלה ובשאלה המרכזית – מי ימנה את 'הרשות לחינוך דתי' האמורה לפקח על בתי הספר הדתיים?

המועצה החליטה להציב שתי דרישות: א. חברי 'הרשות' יבחרו על ידי שלושה גורמים: 1/3 מהחברים על ידי שר הדתות, 1/3 על ידי ועדת המפקחים של בתי הספר הדתיים ובהסכמת הרבנות הראשית, ו-1/3 על ידי משרד החינוך, כאשר כל הנבחרים חייבים להיות דתיים (הממשלה התעקשה שאת השליש השני יבחרו המורים). הרבנות הראשית ראתה בכך כוונה נסתרת לחתירה תחת הדת). ב. הבטחה שבתי הספר שלא יכנסו לרשת החינוך הממלכתית יקבלו תמיכה קבועה מהממשלה לפי מספר התלמידים. דרישות אלו היו תנאי מוקדם לכניסת המפלגות הדתיות לקואליציה הממשלתית.

ברגע האחרון, בו' בטבת, נכנסו המזרחי והפועל המזרחי לממשלה החדשה, מבלי לקבל את הסכמת הרבנות הראשית למהלך זה. בהסכם שנחתם בין המפלגות נקבע כי יוקם 'אגף החינוך הדתי' וכן תמונה 'רשות לחינוך דתי' שתפקח עליו. בישיבת מועצת הרבנות הראשית המורחבת, שהתכנסה בג' בשבט ושדנה בהסכם הנ"ל ובהשלכותיו על החינוך הדתי בארץ על כל גווניו, הביע הרב הרצוג את חששותיו מן ההסכם. גם הרב עוזיאל הביע את מורת רוחו וחששותיו מביטול 'הזרמים' על ידי הממשלה, כי לא היה ברור די הצורך מה יהיה הצביון של שני כיווני החינוך המוצעים. הרב עוזיאל אמר שחובה על היהדות הנאמנה

להתאחד ולפעול יחדיו להקמת זרם אחד שייקרא ה'חינוך התורני'. הוא התנגד להקמת רשת חינוך פרטית מחשש שהיא תפצל את החינוך הדתי, תחליש את דמותו ותקטין את השפעתו.

בא' באלול תשי"ג (1953) קיבלה הכנסת את 'חוק חינוך ממלכתי', שביטל את 'הזרמים' אך גם העניק אוטונומיה חינוכית לחינוך הדתי היסודי. כדי לבסס את החינוך הדתי, פנתה הרבנות הראשית בערב פסח תשי"ח (1958) אל כל אזרחי ישראל, וקראה שישלחו את ילדיהם לגני ילדים ולבתי ספר דתיים: "למען נשמור גחלת ישראל שלא תכבה ולמען נזכה לבנות מאורה של תורה". בניסן תשי"ט (1959) היא חזרה וקראה לשלוח את הילדים לבתי ספר דתיים, תלמודי תורה וישיבות. כעבור שנה בדיוק היא חזרה על קריאה זו, תוך הבהרה שחוק המדינה מעניק לכל ההורים את הזכות לבחור בסוג בית הספר הרצוי להם.

ועדה מיוחדת

למרות ההסכם הקואליציוני בדבר הקמת 'אגף החינוך הדתי', שלפיו החינוך הדתי יהיה ממלכתי והמדינה תקבל את האחריות למימונו ולפתרון כל בעיותיו, החליט המרכז העולמי של המזרחי להמשיך לטפח את החינוך הדתי ולדאוג לקידומו. לצורך זה הוקם בו' בשבט תשי"ג (1953) '**המרכז לחינוך דתי**', כגוף ציבורי בין-מפלגתי שייצג את ההורים הדתיים, ייאבק ויסייע לחינוך הדתי בכל התחומים שאינם בטיפול הרשמי של משרד החינוך.

חברי גוף זה הבינו שעליהם לחזק את הקשר של החינוך הדתי עם הרבנות הראשית, ולערב את הרבנים הראשיים בנעשה בו. על פי יוזמתם נפגשו נציגי 'המרכז' עם הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב יצחק נסים, ועם חברי מועצת הרבנות הראשית. מעיון בפרוטוקול הישיבה, שהתקיימה בכ"א בטבת תשי"ז (1956), ניתן ללמוד על מצבו הקשה של החינוך הדתי באותם הימים. הדרישות שהציבו מנהלי 'המרכז' לרבנות הראשית, מתוך אמונה שהיא מסוגלת למלאן, מפתיעות. נפרטן בקצרה:

1. להיכנס ולפעול בתחום החינוך הדתי היות שאין זה נושא מפלגתי והדבר לא יפגע בניטרליות של הרבנות (מכאן מתברר מה הייתה הסיבה לאי מעורבותה).

2. לסייע במימון כספי לפעולות 'המרכז'.

3. לשלוח רבנים נודדים שיבקרו בכל בתי הספר הדתיים בארץ, בעיקר במקומות שבהם נקלטו העולים החדשים מצפון אפריקה, ובהם ניסתה מפא"י בכל כוחה להפריע להתרחבות החינוך הדתי. לצורך זה יש לפתוח קורס לתורת הנאום.

4. לקרוא להורים לרשום את ילדיהם לחינוך הדתי.

5. למצוא מורים דתיים מקרב בחורי הישיבות, כדי שיעלו את הרמה התורנית בבתי הספר.

דרישה אחרונה זו הייתה מהפכנית. לראשונה עלתה הצעה להקים סמינר או קורס פדגוגי לבני הישיבות, כדי שיוכלו להשתלב כראוי בהוראה בבתי הספר. ואכן, התוצאה החשובה ביותר שנבעה מישיבה זו הייתה הקמת 'ועדת חינוך ליד הרבנות הראשית', שחבריה היו מגדולי הרבנים-מחנכים בארץ.

בישיבה הראשונה של ועדת החינוך עם הרבנים הראשיים, בז' באייר תשי"ז (1957), נבחר לעמוד בראשה רבה הראשי של רחובות, הרב אלימלך בר-שואל, תלמיד חכם ואיש חינוך מובהק, שהיה מקורב להתיישבות הדתית ולנוער הדתי בארץ. ההצעות שהעלו חברה משקפות את הבעיות הקשות שהיו בתקופה זו לחינוך הדתי.

הרב בר-שואל הציע להכניס לתוכנית הלימודים לימוד אמונה, ומכיתה ח' ללמד מחשבת ישראל ותולדות גדולי ישראל, וכן לקיים קשר עם בחורי הישיבות, כדי לבחור מהם את המוכשרים להוראה ולהסביר להם שתעודת הסמיכה שבידיהם נקראת גם תעודה אקדמאית. הרב אברהם שפירא, ר"מ בישיבת 'מרכז הרב', הציע לדרוש ממשד החינוך ששיעורי הקודש יינתנו בבתי הספר רק על ידי בני תורה, ולא על ידי סטודנטים שלמדו תנ"ך באוניברסיטה העברית.

לבסוף סוכם כי תפקידי הוועדה יהיו: א. לקיים קשר מתמיד עם בתי הספר הדתיים. ב. להשיג מורים מתאימים מקרב בני הישיבות, ולסייע להם לעבור קורס השתלמות בהוראה. ג. לפקח על תכניות הלימודים וספרי הלימוד. ד. להסביר לציבור את חשיבותו של החינוך הדתי.

תמריץ לרב

מפאת חשיבות הנושא, התכנסה הוועדה פעם נוספת בכ"ה בתמוז. בישיבה זו הוחלט לבדוק באופן מעשי את כל תכניות הלימודים. לאחר הערתו של הרב שאול ישראלי, רבו של כפר הרא"ה, שבבתי הספר הדתיים משתמשים בשיעורי ההיסטוריה בספריהם של גרץ ודובנוב, הוטל על מזכירות הוועדה להשיג את רשימת כל ספרי הלימוד בבתי הספר, ולהיפגש עם הוועדה במשרד החינוך הקובעת את ספרי הלימוד. בישיבת הוועדה, בי' בחשוון תשי"ח (1957), השתתף גם סגן שר החינוך והתרבות מהמפד"ל, משה אונא, שביקש מהוועדה לפעול בעיקר בהכוונת בני הישיבות להוראה. הוחלט לברר אפשרות להקים מכון ערב לבני הישיבות המועמדים להוראה.

מדיונים עברה הרבנות הראשית למעשים. מספר פעמים היא פנתה לכל רבני הארץ כדי להפעילם ולהמריצם לתרום לחינוך הדתי. לצורך זה הפיצה ועדת החינוך שלה, בראשית שנת תשי"ט (1958), שאלון

שבו ביקשה לברר את מידת מעורבותו של הרב בתחום החינוך. בחוזר נוסף, מאייר תש"ך (1960), הוועדה כבר הציעה לרבנים שטחי פעולה בבתי הספר.

מהרגע שבו הוקם 'אגף החינוך הדתי' עמדו מנהליו בקשר, בכתב ובעל פה, עם הרבנות הראשית. כאשר התעוררה שאלה הלכתית-חינוכית שנגעה למערכת כולה, היא הופנתה לרבנים הראשיים. מצאתי עשרות תשובות כאלה שהופצו על-ידי ראשי ה'אגף' בין המפקחים ומנהלי בתי הספר באמצעות 'חוזר מנהל אגף החינוך הדתי'. גם ראשי ישיבות, מנהלים, מורים ותלמידים פנו בשאלות הלכתיות-חינוכיות ישירות לרבנים הראשיים, ואלה השיבו להם תשובות מתוך הערכה, הכרת המציאות בשטח ומעורבות בפעילות של מערכת החינוך הדתי, בעיקר בסיוורים במוסדותיו השונים.